

Julkaisuluokittelun politiikka: teknologia ideologiana

HEIKKI PATOMÄKI

Vuonna 2010 Suomen yliopistot -yhdistyksen aloitteesta käynnistetyn julkaisufoorumihankkeen idea on, ”että tieteelliset julkaisusarjat ja kustantajat asetetaan laatuluokkiin siten, että tutkijan, tieteenalan ja tutkimusorganisaation julkaisuilla on muitakin kriteereitä kuin määrä”. Lähtökohtana on, että ”muissa maissa tällä alalla on jo tapahtunut paljon ja asialla alkaa olla Suomessa kiire”. Laatuluokitus on ollut käynnissä monissa angloamerikkalaisissa maissa. On hyvin tiedossa, että ne eivät ole nauttineet kovin laajaa suosiota akateemisessa maailmassa:

Ohjausryhmä valmistautuu kohtaamaan kritiikkiä. Tämän takia koko tiedeyhteisö kutsutaan mukaan laatimaan julkaisufoorumia.¹

Hankkeen takana oleva aikomus on selvä. Määrän lisäksi pitää voida arvioida myös tutkimuksen laatua. Näitä arvioita on tarkoitus käyttää suurten yksiköiden keskinäisissä vertailuissa erityisesti rahoituspäätösten pohjana. Tämä on yksi tulosvastuullisuuden periaatteen sovellutus. Hyvistä tuloksista palkitaan, ja tällaisen palkitsemisen ajatellaan lisäävän tutkimuksen tuottavuutta ja tehostavan yliopistojen toimintaa panos-tuotos -mallin mukaan. Samalla voimavaroja voidaan keskittää olemassa oleville vahvuusalueille.

Tässä artikkelissa erittelen ja arvioin julkaisuluokittelu -hankkeen ennako-oletuksia ja vaikutuksia. Ensinnäkin, mitä tutkimuksen laadun määramittais-taminen edellyttää ja tarkoittaa? Väitän, että määramittais-tamiselle (julkaisujuforumien luokittelun

kautta) ei ole olemassa ontologista perustaa tai normatiivista oikeutusta. Kerran asetetulla kuvitteellisella laatumittarilla on kuitenkin kauaskantoisia vallan vaikutuksia, jotka ovat haitallisia tieteen ja tutkimuksen kehittymisen kannalta.

Näitä vallan vaikutuksia voidaan tarkastella myös kriittisen teorian keskeisen teesin ”teknologiasta ideologiana” kautta. Kun tutkimus ja sen hallinta kehystetään teknologisesti, luodaan organisaatio, jossa on teknisesti mahdotonta olla vapaa, itseään määräävä ja autonominen. Teknologinen kehystäminen ja siihen kuuluva tiedon välineellistäminen kumoavat tieteen ja tutkimuksen tosiasialliset toimintaedellytykset. Teknologia ideologiana ei siis asetu vain vapautta ja autonomiaa vastaan, vaan se on lopulta myös kontrafinaalinen suhteessa omiin päämääriinsä.

Tästä näkökulmasta esitän lopuksi, että suomalaisen tieteellisen toiminnan lasku on seurausta viidentoista vuoden aikana tehdyistä ”uudistuksista”, jotka ovat murentaneet tutkimuksen vapautta ja autonomiaa ja tutkijoiden toimintaedellytyksiä yliopistoissa. Julkaisufoorumien luokitteluhanke on jatkoa aiemmille huononnuksille ja syventää ongelmia entisestään.

Laadun määramittais-taminen

Julkaisuluokittelussa annetaan julkaisufoorumille numero sen mukaan kuinka ”laadukkaina” niitä pidetään. Nämä numerot toimivat järjestyslukuina,

joiden avulla voidaan saada lisäinformaatiota julkaisutiedoista erilaisten laskennallisten operaatioiden avulla. Laskennallisten operaatioiden täytyy olla monotonisia eli niiden täytyy säilyttää alkuperäinen järjestyks. Julkaisuille voitaisiin esimerkiksi antaa painoarvo, jonka avulla voidaan ottaa huomioon julkaisujen määrän lisäksi myös niiden laatu. Julkaisujen yhteenlaskeminen laadulla painotettuna kuitenkin edellyttää intervalliskaalan, joissa myös eri luokien väliset etäisyydet ovat hyvin määriteltyjä (kun lähtökohtana luokittelussa on pelkkä järjestykskaala ilman mitään väitteitä etäisyyksistä). Toisin sanoen numeerisilla painoarvoilla ei tosiasiaa ole mitään mielekästä merkitystä.

Vakavampi ongelma on, että myös järjestysasteikon käyttö edellyttää yksiselitteisen ”parempi-huonompi” -akselin. Jos hyvyys tai huonous riippuu kontekstista – esimerkiksi tutkimuksen asiayhteydestä, käyttötarkoituksesta ja/tai lähestymistavasta – ordinaaliasteikon käyttö ei ole perusteltua edes yhden yksittäisen tutkijan tai tutkijaryhmän arvioissa (vrt. Sylvan 1991). Itse kokeilin listata 25 tärkeimmäksi kokemaani julkaisufoorumia verratakseen niitä julkaisuluokittelijoiden näkemyksiin. Vain viidennen niistä oli saanut korkeimman luokituksen ja melkein puolet alimman.

Asiaa pohdittuani ymmärsin kuitenkin, että perustavin ongelma ei ole se, että tutkijoiden keskuudessa ei ole yksimielisyyttä tärkeysjärjestyksestä. Itse asiassa edes oman listani eri aikakausisarjat eivät ole keskenään vertailukelpoisia. Ei ole mielekästä verrata *Millenniumia*, *Cambridge Journal of Economicsia*, *Theory, Culture & Society* ja *Journal of Critical Realismia* keskenään. Jokaisella on oma käyttötarkoituksensa ja yhteytensä. Kukin niistä edustaa tutkimukseni kannalta relevantteja keskusteluita, mutta niiden välillä on vain joitakin yhtymäkohtia. Vaikka rajoitaisin tarkastelun koskemaan selkeästi vain yhtä tieteenalaa – erityisesti kansainvälisten suhteiden tutkimusta – sama ongelma toistuisi. *Alternatives*, *European Journal of International Relations* ja *Review of International Political Economy* eivät ole asetettavissa paremmuusjärjestykseen, koska kaikilla on omat mielekkäät käyttöyhteytensä (monien muiden relevanttien julkaisujen ohella).

Kysymys ei perimmiltään ole siis siitä, että nyt esitetty rankkeeraus ei ole neutraali. Koko hanke on rakennettu sellaisten ontologisten olettamusten varaan, jotka eivät voi pitää paikkaansa. Tällaisella

pseudo-kvantifoinnilla on kuitenkin kauaskantoisia vallan vaikutuksia. Kuvitelma yksiselitteisestä paremmuusjärjestyksestä tarkoittaa, että erilaiset käyttötarkoitukset, lähestymistavat ja tutkimusyhteydet asetetaan hierarkkiseen arvojärjestykseen. Kyse on yhtäältä siitä keiden ja mitkä arvostukset pääsevät tässä pseudo-kvantifoinnissa näkyviin? Paneelit eivät olleet edustavia; eikä niiden kokoaminen ollut läpinäkyvä prosessi. Luokittelu siis heijastaa erityisiä intressejä ja arvoja.

Toisaalta silloin kun luokittelussa painotetaan objektiivisilta näyttäviä viittausvaikutusfaktoreita, painotetaan sellaisen tutkimuksen merkitystä, jota on määrällisesti paljon ja joka generoi paljon viittauksia. Käytännössä tämä usein tarkoittaa sitä, että parhaimmaksi arvostetaan sellaista tutkimusta, mitä rahoitetaan eniten. Kaikki se, mikä on rahoittajien ja tutkimushallintojen suosiossa painottuu ”arvokkaimpana tutkimuksena”, koska tällaisen tutkimuksen keskinäisviittaukset nousevat vahvasti esiin vaikutusfaktoreissa. Esimerkiksi amerikkalainen valtavirtatiede painottuu monilla aloilla pelkästään sen määrällisen dominanssin takia. Näin raha määrää ”laatua”.

Vielä ongelmallisempaa luokitteluharjoituksessa on sen konstitutiiviset vaikutukset. Julkaisuforumien rankkeeraus luo moninaisia portinvartijavaihtuksia kaikkialla siellä, missä hierarkia tarjoaa vakiintuneille suuntauksille ja agendoille yliaseman tutkimuksen tuloksia arvioitaessa. Samalla järjestysluokittelu välineellistää tutkimusta. Merkitysten, argumenttien ja teorioiden arviointi ulkoistetaan ensin luokittelijoille ja sitten luokitelluille aikakauslehtisarjoille. Hallinnollisesti kunkin tutkijan tavoitteeksi asetetaan julkaista x määrä artikkeleita luokassa 3, y määrä luokassa 2 ja z määrä luokassa 1. Menestystä tuotantotavoitteiden saavuttamisessa ylistetään ja joskus myös palkitaan.

Tällainen määrämittaistettu välineellistäminen tarkoittaa merkitysten tyhjenemistä ja mielekkyyden katoa. Luodaan konteksti, jossa juuri ketään ei kiinnosta, tai ainakaan ehdi kiinnostaa, sen sisältö, mitä kollegat esittävät ja väittävät. Yhä ratkaisevammaksi nousee määrämittaistettu ulkoinen menestys ja tuotantotavoitteiden saavuttaminen. Tämä on oppimisen, kriittisen ajattelun ja luovuuden kannalta haitallista, eikä missään nimessä voi olla – kuten Georg Henrik von Wright aikoinaan totesi² – tieteen omassa intressissä.

Teknologia ideologiana

Yliopistojen tulosjohtamisen perusidea on ollut jo toistakymmentä vuotta, että laatuarvioinnit vaikuttavat kunkin tulosvastuullisen yksikön saaman rahan määrään (ks. Patomäki 2005, luvut 1–3). Julkaisufoorumien laatuluokitus ja sen käyttäminen voimavarojen kohdentamisen perusteena on vain yksi muunnelma tästä teemasta. Tavoite tehostaa tutkimustuotantoa ekonomistisin keinoin on teknologia, jonka tavoitteena on lisätä teknisesti hyödyllisen tiedon tuotantoa. Molemmilla tasoilla teknologia – joka yleisimmässä merkityksessään tarkoittaa tietotaitoa – on sidottu sellaiseen erityiseen merkitykseen teknologiasta, jonka mukaan hyvinvointi ja sen kasvu edellyttävät ulkoisen luonnon ja itse kullekin ulkoisten toisten ihmisten tehokasta hallintaa (Marcuse 1966; kriittisestä keskustelusta ks. Habermas 1971, 81–122; MacIntyre 1970, 62–86). Näin teknologisesta rationaalisuudesta tulee poliittinen rationaliteetti, joka pyrkii järjestämään yhteiskunnalliset suhteet ulkoisina, päämäärärationaalisina hallinnan suhteina siten, että julkilausuttuna tavoitteena on joko tavaroiden ja palvelusten tuotannon määrän maksimointi tai kilpailukyky maailmanmarkkinoilla niiden tuotannossa. Tällainen teknologinen rationaliteetti tavaramuotoistaa tiedon ja vieraannuttaa tutkijat oman työnsä tuloksista.

Teknologia tässä erityisessä mielessä on ideologia, joka yleistää yhden erityisen näkemyksen yhteiskunnasta ja sen potentiaalista universaaliksi. Se on ideologia myös siinä negatiivisessa mielessä, että sen oletukset ihmisten ja yhteiskuntien luonteesta ovat vääriä. Vaikka ihmisistä voidaan tiettyyn rajaan asti rakentaa homo oeconomicuksia ja vaikka esimerkiksi tietoa voidaan tavaramuotoistaa johonkin rajaan asti, ei harkitsevaa tietoisuutta ja aktiivista toimijuutta voi kehittyä ilman kommunikaatiota, sosiaalisuutta, ihmiskunnan kollektiivisen oppimisprosessin välittymistä seuraaville sukupolville ja laajamittaista yhteistoimintaa.

Tämä ei ole missään selvempää kuin perheissä, kouluissa ja yliopistoissa. Ihmisten kasvaminen ja kypsyminen – mukaan lukien heidän yksilöllinen kehityksensä – edellyttää sellaisten kognitiivisten ja emotionaalisten kykyjen vaiheittaista rakentumista, jotka mahdollistavat yhä yleistettävämmän kausaalisen ja moraalisen ajattelun ja sitä vastaavan toiminnan (ks. esim. Gibbs 2010; Kohlberg 1969; Piaget 1988, 1997). Yhteiskuntaa, jossa ekonomistinen hal-

limentaliteetti ja ohjailu tunkeutuvat myös kasvamisen ja oppimisen kannalta keskeisille alueille, uhkaa sosialisointia ja legitimaation kriisi (Habermas 1976). Siksi koulut ja yliopistot, joissa toimintaa pyritään tehostamaan yksipuolisesti yksilöiden ja yksiköiden kilpailuttamisen avulla ja joissa tieto ulkoistaistetaan ja tavaramuotoistetaan, eivät voi aidosti menestyä oppimisessa, kasvamisessa ja kehittämisessä.

Mitä tulee tutkimukseen, teknisesti hyödynnettävän tiedon hankkimisen ei suinkaan pitäisi olla yliopistojen ensisijainen tai tärkein tehtävä. Pikemminkin teknologiat ovat uusien teorioiden ja näkemysten sivutuote (klassinen ja edelleen järkevä humboldtilainen ratkaisu on siirtää teknisten taitojen ja tuotteiden kehittäminen erityisiin teknis-ammattillisiin oppija tutkimuslaitoksiin). Tekninen tieto ilman kriittisen järjen ohjausta on helposti vain vallan väline, joka alistuu minkä tahansa päämäärän toteuttamiseen. Vaikka maailman tekninen hallinta voi monissa yhteyksissä olla sinänsä perusteltu päämäärä, se ei suinkaan aina ole arvokas asia, eikä tekninen järki yksin kykene ratkaisemaan, mikä on arvokasta ja mikä ei.

Luonnontieteidenkin osalta teknologia on vain yksi momentti ihmisen ja luonnon välisessä kanssakäymisessä. Kuten julkaisufoorumi -hankkeen ohjausryhmän puheenjohtaja Ilkka Niiniluoto (1984, 277) kirjoitti melkein kolme vuosikymmentä sitten, ”teknisen intressin legitimiin alueena ovat vain teknologia ja siihen liittyvät tekniset tieteet, ja sen ulottaminen esimerkiksi luonnontieteisiin on virheellistä. Instrumentalismi on siten eräässä mielessä teknologialle sopiva filosofia, vaikka se tieteen osalta tuleekin hylättyä.” Vain osaa luonnontieteistä voidaan mielekkäästi ja oikeutetusti pitää pelkkänä välineenä jonkin muun asian saavuttamiseksi, oli se pohjimmiltaan hyvinvointi, vauraus tai valta. Lisäksi myös teknisissä tieteissä voidaan tehdä ero perustutkimuksen ja soveltavan tutkimuksen välillä. Instrumentalismi välittömän taloudellisen hyödyntämisen mielessä soveltuu vain jälkimmäiseen. Tieteen varsinaisen arvo on totuus.

Niiniluoto (2003) on korostanut tieteen itseisarvoista luonnetta ja tutkijoiden emotionaalista suhtautumista yhteiseen hyvään, totuuteen. Ihmisinä olemme kiinnostuneet saamaan tieteellistä tietoa siitä, mikä on paikkamme maailmankaikkeudesta, miten kaikki on saanut alkunsa, miten maailma kehittyi, mihin olemme matkalla. Totuudella itsellään on arvoa, myös riippumatta totuuden teknisestä

hyödynnettävyydestä, perinteistä ja niiden välittämisestä – tai edes inhimillisestä vapautumisesta kriittisen teorian mielessä. ”Syntyy identiteetti järjen ja sen halun järkeillä vapaasti välillä” (Habermas, 1987, 197–198). Järki ei tarvitse enää mitään itselleen ulkoista syytä tai intressiä toimiakseen.

Ihmistieteissä tutkimus kuitenkin kietoutuu paljolti käytännöllisen ja emansipatorisen tiedonintressin ympärille (mt., luvut 7–12). Käytännöllinen tiedonintressi (sanan aristoteelisessa merkityksessä) näkyy parhaiten historiallis-hermeneuttisissa tieteissä. Hermeneutiikka on kiinnostunut merkityksistä ja kielellisestä olemisesta. Sen mukaan tekninen tiedonkäsitely ei ole sovellettavissa ihmistieteisiin, koska sosiaalinen olemisemme perustuu merkityksiin ja riippuu kontekstista. Historiallinen yksilö rakentuu dialogisessa vastavuoroisen tunnustamisen suhteessa, jossa kunkin subjektin identiteetti muovautuu. Kaikki sosiaaliset elämismaailmat ja kontekstit perustuvat kommunikaatioon arkikielessä, ja tämä on ymmärrykseen perustuvan olemisemme perusta.

Hermeneutiikka näkee historiallisten yksilöiden ja sitä kautta myös kulttuurien oppimisen olevan ymmärryshorisonttien yhteensulautumista. Kerran muodostuneen persoonan esiyttäminen joutuu kohtaamaan jotakin, mikä on sille vierasta tai uutta, ja prosessissa se voi oppia uusia näkökulmia ja olemisen tapoja. Ymmärryksemme etenee aina hermeneuttisessa kehässä (jokainen kysymys ennakoitua tietoa ja tulkintoja, ja jokainen vastaus voi muuttaa tulkintojamme ja olemistamme). Menetelmänä on tekstien systemaattinen tulkitseminen ja niitä koskeva kriittinen keskustelu. Tavoitteena on käytännöllinen viisus eli tilannekohtainen kyky toimia oikein. Kyky toimia oikein perustuu sekä menneisyyden opetuksiin että taitoon eritellä omaa historiallista tilannetta. Se perustuu myös kykyyn käyttää erilaisia normatiivisia käsitteitä niin, että ollaan tietoisia niiden soveltamisen olosuhteiden kontekstuaalisista ja historiallisista eroista (mt., 140–186).

Emansipaatioon eli vääristä ”välttämättömyksistä” vapautumaan pyrkivä tieto pyrkii paljastamaan tarpeettomat herruuden suhteet ja yhteiskunnallisen määrätymisen mekanismit. Epäsymmetrisiä herruuden suhteita oikeutetaan dogmeilla ja ideologioilla, joiden olemassaolo puolestaan tulee käytännössä mahdolliseksi vain vääristyneen kommunikaation ja patologisten oppimisprosessien takia. Emansipatorinen liike on liikettä kohti vapautta,

autonomiata ja vastuuta, jotka kriittinen järki pystyy määrittelemään ideaalisessa kommunikaatio- ja oppimisprosessissa. Ideologioiden luonteenomainen dogmatismi tarkoittaa sekä moraalisen että teoreettisen järjen puutetta. Emansipaatio pyrkii inhimilliseen vapauteen luomalla tekniset, käytännölliset ja institutionaaliset edellytykset sekä moraalisen että teoreettisen järjen autonomiselle kehitykselle (Mt., erityisesti sivut 197–213). Tällainen tieto on läheisessä yhteydessä demokratian ideaaliin ja demokratisaation prosessiin. Emansipaatio – tai sen kumoaminen – voi toteutua myös yliopistoinstituutiossa itsessään.

Itseään vastaan kääntyvä projekti

Julkaisuluokittelu -hankkeen yksi keskeinen tavoite on, että suomalaiset yliopistot pärjäisivät paremmin kilpailussa muiden maiden yliopistoja vastaan. Kilpailussa pärjääminen mitataan yliopistojen maailmanlaajuisissa rankkeerauksissa, joiden kriteerit ovat yhtä kiistanalaisia ja metodologisesti perusteettomia kuin julkaisuluokituksetkin – ja täsmälleen samoista syistä. Tämä imaginaarinen kilpailu on kuitenkin kovaa, koska kyse on määritelmällisesti nollasummapelistä: yhden nousu ranking-hierarkiassa on toisen lasku.

Teknologia ideologiana ei siis koske enää vain tuotettavaa tietoa tai sen teknistä käyttöä, vaan se on alkanut määrittää myös yliopiston perustavimpia toimintaperiaatteita ja -tavoitteita. Käytännössä kilpailu koskee myös sitä, kuka tehokkaimmin onnistuu panemaan toimeen teknologisen ja ekonomistisen rationaliteetin mukaisia ”uudistuksia”, koska niiden oletetaan tuottavan parhaimmat tulokset (vaikka on monia syitä uskoa, että mallina toimivien maiden yliopistojärjestelmät ovat itse asiassa rapautuneet varsin kovaa vauhtia).

Armottoman tehokkaalla uudistusvyöryllä Suomi on nopeasti saavuttanut uuden julkisjohtamisen mallimaat. Jokseenkin kaikki samat hallinta- ja ohjausinstituutiot on otettu käyttöön ja onpa Suomessa menty joissakin suhteissa jopa muita pidemmälle. Esimerkiksi suomalaisten yliopistojen omaksuma palkkajärjestelmä on ainutlaatuinen. Missään muualla esimiehille ei ole annettu valtaa päättää palkkakanustuksesta tai -rankaisusta lyhyen aikavälin ”henkilökohtaisen suoriutumisen” perusteella. Kaikesta tästä huolimatta – ja kriittisen tieteellisen ajat-

telun mukaisesti voisi myös esittää hypoteesin, että mahdollisesti juuri kaiken tämän takia – suomalaisen tutkimuksen määrä ja laatu on ollut laskussa. Yliopistolaista kohti lasketun julkaisuvolyymien lasku oli ilmeistä jo vuonna 2005, kun kirjoitin kirjan Yliopisto Oyj, mutta tilanne näyttää sittemmin edelleen huonontuneen. Nyt myös absoluuttinen julkaisumäärä näyttää kääntyneen laskuun, vaikka samaan aikaan yliopistoihin ja ulkoiseen tutkimusrahoitukseen on panostettu enemmän kuin koskaan:

Työryhmän työskentelyn aikana Suomen Akatemia julkisti uusimman Suomen tieteen tila ja taso -arvioinnin 10.11.2009. Raportissa todetaan että tutkimustoiminnan kasvu pysähtyi 2000-luvun loppupuolella ja viimeisten kolmen vuoden aikana julkaisumäärä on vähentynyt. Akatemian raportin mukaan Suomen julkaisujen osuus maailman julkaisuista on laskenut. Suomen suhteellinen viittausindeksi ei ole muuttunut. Sen sijaan muiden maiden suhteellinen viittausindeksi Yhdysvaltoja lukuun ottamatta on kasvanut. OECD-maiden sijoitusvertailussa Suomi on pudonnut. Suomen julkaisut eivät ole keränneet viittauksia yhtä hyvin kuin esimerkiksi muiden Pohjoismaiden julkaisut (Rehtorien neuvosto 2010, 6).

Teknologisen rationaliteetin ideologisuus näyttäytyy kaikkein puhtaimmin siinä, että sen edustajat eivät edes yritä soveltaa tieteellisen päättelyn peruseriaatteita tekno-loogisiin suosikkiteorioihinsa. Toisin sanoen ministeriöiden virkamiehillä tai yliopistojohtajilla ei näytä olevan aikomustakaan koetella olettamuksiaan siitä, että heidän ajamansa uudistukset todella lisäisivät tehokkuutta, vaikka ne eivät koskaan ole olleet muuta kuin pelkkiä kiistanalaisia ja testaamattomia hypoteeseja, jos edes sitä (usein ne muistuttavat ennemminkin epämääräisiä ja löyhiä lupauksia asioiden paranemisesta ilman mitään täsmällisiä kriteereitä siitä, minkä asian tarkkaan ottaen odotetaan paranevan ja milloin).³ Puhumattakaan siitä, että he pysähtyisivät miettimään, miten tehokkuus voidaan mielekkäästi määritellä, kun tavoitteena on ”tuottaa” esimerkiksi oppimista tai terveyttä.⁴

Teknologia-ideologit eivät ole valmiita keskustelemaan ajamiensa uudistusten oikeutuksesta käytännöllisen tai emansipatorisen tiedon intressin näkökulmasta, sillä avoin arvoja, vapautta, järjenkäyttöä ja demokratiaa koskeva keskustelu olisi ristiriidassa heidän ideologiansa kanssa. Samalla he ovat vakuut-

tuneita siitä, että teknologisen rationaliteetin mukaiset muotiteoriat ovat oikeassa, maailma ja yliopistolaiset väärässä (ja yliopistolaisten vasta-argumentit voidaan kumota yhdellä sanalla: ”muutosvastarinta” tai ”nurinakulttuuri”). Jos jotkut indikaattorit viittaisivatkin siihen, että tehokkuus olisi itse asiassa vähenemässä uudistusten toteuttamisen myötä, tilannetta aiotaan korjata vain rakentamalla uusia tekno-loogisia ohjaus- ja hallintamekanismeja. Riippumatta siitä mikä ongelma on, ratkaisu on siis aina sama: johtamis- ja hallintajärjestelmien ja niitä tukevien valvonta-, arviointi- ja tarkkailu-järjestelmien ”tehostaminen”. Juuri tästä on myös julkaisuluokittelussa kyse.

Tekno-loogiset johtamisjärjestelmät perustuvat pohjimmiltaan epäluottamukseen. Oletuksena on, että juuri kukaan ei ole halukas tekemään mitään mielekästä ilman rahamittaisia tai muita konkreettisia palkkioita tai rangaistuksia. Siksi myös jokaista yliopistolaista pitää tarkkailla ja valvoa koko ajan. Kun luottamusta ei ole ja kun toiminta ja sen tulokset hyödykkeistetään, murennetaan organisaatioiden moraalinen ja sosiaalinen perusta. Hyödykkeistäminen edellyttää myös raskaan ja monimutkaisen hallintokoneiston luomista ja uusien tulosvastuun ja johtamisen hierarkioiden luomista. Yksi ongelma on, että yhä suurempi osa työntekijöiden ajasta alkaa helposti kulua tämän järjestelmän toiminnan pyörittämiseen, jolloin työn luonne muuttuu. Aiemmin työstään spontaanisti innostuneet joutuvat usein tekemään ikäviä töitä, jotka koetaan ulkokohtaisiksi ja usein myös mielettömiksi suhteessa toiminnan varsinaiseen päämäärään. Laadunarviointien keskeisenä vaikutuksena on siksi monien – mutta ei suinkaan kaikkien – työn mielekkyyden rapautuminen.

Sen sijaan ne, joille yliopisto on vain mikä tahansa ura ja raha on keskeinen arvo, ja joille toisaalta omaehtoinen tutkimus on vain pitkäväteistä ja yksinäistä puurtamista, voivat nähdä tilaisuutensa koitaneen. He voivat panostaa uuden hierarkian ja byrokraatian tarjoamiin mahdollisuuksiin ja erikoistua yhä enemmän hallintojohtamiseen. Tulevaisuuden ”yliopisto” on heidän. Tällainen selektio tuskin edesauttaa oppimista.

Hyvän tutkimuksen ja erinomaisuuden jäljillä

Panos-tuotos -”tehokkuutta” on lisätty myös tutkijakoulutuksessa. Trendi on sama kaikilla aloilla. Esi-

merkiksi politiikkatieteissä maisterintutkintoon vaadittavien kirjojen ja luentojen määrää on pudotettu noin 30 prosenttia Bologna-uudistuksen yhteydessä ja sen jälkeen.⁵ Myös jatkokoulutusvaatimuksia on kevennetty. Pari-kolmekymmentä vuotta sitten jatko-opintoihin kuului sivulaudatur (syventävät opinnot ja gradu toisessa oppiaineessa), vaativia kirjatenttejä, liseniaatin tutkimus ja nykyistä vaativampi väitöskirja. Ne, jotka tekivät väitöskirjaa assistenttina, osallistuivat oppiaineensa perusteorioiden ja -metodologioiden opettamiseen ja usein myös julkaisivat laajalti ja eri alueilta jo ennen väitelyään.

Keskimääräistä väittelyikää on saatu alennettua ja tohtoreita on ”tuotettu” paljon aiempaa enemmän, mutta useimmat nuoret tohtorit eivät hallitse kuin väitöskirjansa tarkkaan rajatun pienen tutkimusalueen. Koska heiltä puuttuu syvempi oppineisuus ja laajempi sivistyneisyys, heidän kykynsä osallistua opetukseen ja tutkimukseen on rajallinen. Tätä oppineisuuden ja sivistyksen puutetta on kompensoitu sillä, että väitöskirjoista annetaan pääsääntöisesti vain parhaimpia mahdollisia arvosanoja. Korkeat arvosanat antavat kustakin keskenään kilpailevasta oppiaineesta hyvän kuvan ulospäin ja lisäävät omien oppilaiden mahdollisuuksia saada tutkimusrahoitusta. Syntyy sukupolvi kapea-alaisia spesialisteja.

Klassisessa politiikantutkimuksellisessa mielessä käynnissä olevaa prosessia voisi parhaiten luonnehtia korruptioksi. Machiavelli esitti, että poliittiset yhteisöt käyvät läpi hyveiden ja korruption syklejä (Shumer 1979). Korruptio on hyveiden puutetta. Machiavelli yritti selittää, miksi ihmiset käyttäytyvät eri tavalla terveessä ja korruptoituneessa kontekstissa. Tärkein tasavaltainen kansalaishyve on vapauden ja yhteishyvänsä rakkaus, josta monet muut hyveet voidaan johtaa: harkitsevuus, rehellisyys, rohkeus ja oikeudenmukaisuus. Terveessä yhteisössä hyveet vallitsevat. Yhteisön jäsenet ovat orientoituneita julkisiin asioihin ja yhteiseen hyvään. Kiistat ja konfliktit käydään julkisen yhteishyvänsä kehityksen sisällä. Kun korruptio valtaa alaa, toimijat alkavat yhä enenevässä määrin orientoitua omaan yksityiseen hyvään ja välittömiin etuihin ja nautintoihin.

Tästä näkökulmasta on selvää, että viimeisen viidentoista vuoden yliopistouudistusten välitön ja suora vaikutus on ollut akateemisten käytäntöjen korruptio. Kun yliopistolaisista rakennetaan homo oeconomicuksia ja kun tietoa tavaramuotoistetaan, seurauksena on sellainen akateeminen konteksti,

jossa tavoitteeksi asettuu yhä enenevässä määrin oman yksityisen hyvän maksimointi ja ulkokohtainen menestys sisällöstä välittämättä.

Tämä voi olla kohtalokasta myös tutkimuksen korkeimman hyveen eli totuuden näkökulmasta. Totuusarvostelma koskee vastaavuutta maailman kanssa, sitä miten asiat todella ovat. Kuten Rom Harré (1986, 89) on argumentoinut, kirjaimellinen korrespondenssi väitteen tai teorian ja maailman välillä on mahdoton. Totuus on ennen kaikkea hyve ja moraalinen periaate. ”Tutkijoina ja tiedeyhteisön jäseninä meidän tulisi jakaa halukkuutemme tai vastenmielisyytemme hyväksyä jokin väite osaksi tieteellistä tietoa sen mukaan, mitä rehellisesti ajatteleminen sen vastaavuudesta maailman kanssa.” ”Riippumatta siitä, kuinka paljon olemme investoineet johonkin teoriaan, on meidän se hylättävä, jos ja kun vastakkaista evidenssiä alkaa kertyä sitä vastaan.” Ontologista totuutta emme voi saavuttaa, mutta hyveelliseen elämään pyrkiminen on mielekäs ja mahdollinen moraalinen tavoite. Realistinen totuus-manifesti rohkaisee hyvää tutkijaa osoittamaan hyveellisyytensä selvittämällä mahdollisimman syvällisesti, miten asiat todella ovat.

Kuhunkin käytäntöön osallistumalla tavoitellaan sille ominaisia sisäisesti hyviä asioita (MacIntyre 2007, 188–203). Tiettyjen hyveiden vaatimukseen ja erinomaisuuden kriteereihin mukautuminen on edellytyksenä noiden käytäntöjen harjoittamiselle. Käytännöt perustuvat aina yhteistoimintaan. Niihin kuuluu yhteisiksi koettuja päämääriä, keskinäistä ponnistelua, avunantoa ja kilpailua suoritusten erinomaisuudesta tai niitä koskevien argumenttien pätevydestä. Käytäntöjen edellyttämien valmiuksien oppiminen edellyttää toisilta saatua palautetta: kiitosta onnistumisista, puutteellisen osaamisen kritiikkiä, hyväksyntää ja paheksuntaa. Käytäntöihin osallistuminen ja niissä kehittyminen edellyttää niiden omia sisäisiä päämääriä tavoittelevan toiminnan harkintaa ja arvioimista mahdollisimman puolueettomien mittapuiden mukaan. Vieraantuminen käytännöistä ja niiden sisäisestä hyvyydestä tekee oppimisen ja kehittymisen kohti erinomaisuutta yhä vaikeammaksi.

Ilman hyveitä ei ulkokohtaisten ja välineellisten instituutioiden korruptoivaa voimaa voi vastustaa, varsinkin jos noiden instituutioiden kehittäjien ja johtajien ideologisena lähtökohtana on kunkin erillisen yksilön ja yksikön yksityisen hyvän maksimointi ja ulkokohtainen menestys (ks. myös Noponen

2011). Itseään vahvistava kierre alaspäin on helpompaa luoda kuin vastaava kierre ylöspäin. Suomalaisen yliopistojen tulevaisuuden kannalta keskeinen kysymys on, kuinka syvälle käytäntöjen korruptoitumisessa on jo ehditty vajota? Missä määrin yliopistolaiset ovat pystyneet ylläpitämään käytäntöjä ja niiden sisäisen hyvän kriteereitä kaikista uusista tekno-loogisista hallinta- ja ohjausjärjestelmistä huolimatta? Tässä suhteessa on aina toivoa, vaikka juuri nyt tilanne ei näytä hyvältä.

Lopuksi

Tiede perustuu kriittisen järjen omaehtoiseen käytöön. Luovuus on sitä, että uskalletaan poiketa vakiintuneista tai hegemonisista ajattelutavoista, kyseenalaistaa vallitsevat oletukset. Pätevyyttä koskevia arvostelmia voidaan antaa sellaisessa avoimessa ja tasaveroisessa keskustelussa, jossa uusilla näkökulmilla ja tutkimusagendoilla on reilu mahdollisuus menestyä (ks. argumentti pluralismin puolesta ja konsensuksen vaatimuksia vastaan, Rescher 1993). Tieteellinen erinomaisuus voi toteutua, kun uteliaisuuden ja tutkimuksen hyveitä voidaan vapaasti kehittää. Julkaisujen laatuluokitus on vain yksi esimerkki tämän hetken hallinnollisista hankkeista, joilla tiedettä yritetään ulkoisesti mitata, asettaa sitä raameihin, kontrolloida – sen tärkeimmän piirteen, vapauden, kustannuksella.

Yliopisto on institutionaalinen kehys, jonka tehtävä on taata vapaan, luovan ja kriittisen oppimisen parhaat edellytykset. Tieteellinen tutkimus on se käytäntö – tarkemmin joukko erilaisia, mutta toisiinsa läheisesti kytkeytyviä käytäntöjä – jonka tehtävänä on tuottaa uutta tietoa ja välittää sitä seuraaville sukupolville ja siten edistää ihmiskunnan oppimisprosessia. Yliopisto epäonnistuu tehtävässään, jos se yrittää alistaa tutkimuksen käytännöt voitonhaluiselle kilpailullisuudelle ja sitä kautta myös teknologialle ideologiana.

Yliopiston institutionaalisen kehysten pitää olla alisteinen tutkimuksen ja oppimisen käytännöille, silloinkin, kun tällaisen demokraattiseen kontrolliin liittyy riski esimerkiksi ajoittaisesta epäammattimaisuudesta taloushallinnossa. Olennaista on taata se, että hyveet vallitsevat, että yliopistolaiset ovat orientoituneita julkisiin asioihin ja yhteiseen hyvään ja että yliopiston sisäiset kiistat ja konfliktit käydään julkisen yhteishyvän ja vastavuoroisesti hyväksytyin

moninaisuuden kehysten sisällä. Terveen ja toimivan yliopiston tärkeimmät hyveet ovat vapaus, totuus ja oppiminen. Julkaisufoorumien luokitteluhanke on näiden ihanteiden antiteesi. Hanke on yksi osa sitä taannehtivaa prosessia, jossa yliopistoa on alistettu ja alistetaan voitontavoittelulle ja teknologialle ideologiana.

Yksi tapa ymmärtää näiden kahden erilaisen maailmankuvan ero kietoutuu termin ”mitta” erilaisten merkitysten ympärille (Bohm 2005, 25-33). Sisäisessä merkityksessään mitta tai mittaaminen (latinaksi *mederi*) koskee asioiden oikeaa suhdetta ja rakennetta, myös niiden syvintä olemusta. Arvostelma oikeasta ”mitasta” koskee oivallusta siitä, miten asiat liittyvät tai miten niiden pitäisi liittyä toisiinsa ja myös maailmaan kokonaisuutena. Ulkoisessa ja nykyisin vallitsevassa merkityksessään ”mitta” ei ole muuta kuin määrällinen ulkoinen vertailukohta. Vaikka mitan ulkoinen merkitys on ollut modernien luonnontieteiden edistyksen kannalta tärkeä, monet olennaiset asiat eivät ole mitattavissa ulkoisen mitatikon avulla. Tieteellinen tieto itse ja sen edistyminen kuuluvat niihin moniin asioihin, jotka ovat merkityksellisiä ja sisäisesti arvokkaita eivätkä siksi ole mitattavissa ulkoisessa mielessä. Yritys määrittää tietoa perustuu tekno-loogiseen illuusioon, sillä erinomaisuutta ei voida saavuttaa kieltämällä, että maailmassa olisi mitään itsessään hyvää.

Vapaan ja kriittisen järjenkäytön edellytyksiä – tiedollisia kykyjä, motivaatiota, uskallusta, luottamusta ja moraalista perustaa – on helpompi hajottaa kuin rakentaa. Rakentaminen vaatii kärsivällistä ja pitkäjänteistä toimintaa. Toivo on siinä, että yliopistolaiset ovat pystyneet riittävän suurelta osin väistämään hallinnolliset kehystys- ja ohjailuyritykset ja pitämään yllä vapaan ja kriittisen järjenkäytön edellytyksiä kaikesta huolimatta. Hiljaisen vastarinnan tulosten varaan voidaan rakentaa uutta ja parempaa myös suhteellisen nopeasti.

LÄHTEET

- Bohm, David. 2002. *Wholeness and the Implicate Order*. Abingdon: Routledge.
- Gibbs, John G. 2010. *Moral Development & Reality: Beyond the Theories of Kohlberg and Hoffman*. 2. painos. Boston: Allyn & Bacon.
- Habermas, Jürgen. 1971. *Technology and Science as Ideology*. Teoksessa Jürgen Habermas, *Toward a Rational Society*. Lontoo: Heinemann.
- Habermas, Jürgen. 1976. *Legitimation Crisis*. Lontoo: Heinemann.

- Habermas, Jürgen. 1987. *Knowledge & Human Interests*. Cambridge: Polity Press.
- Harré, Rom. 1986. *Varieties of Realism: A Rationale for the Natural Sciences*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kohlberg, Lawrence. 1969. Stages and Sequence: The Cognitive Developmental Approach to Socialization. Teoksessa D. Goslin (eds.), *Handbook of Socialization Theory and Research*. Chicago: Rand McNally.
- MacIntyre, Alasdair. 1970. *Marcuse*. Lontoo: Fontana/Collins.
- MacIntyre, Alasdair. 2007. *After Virtue*. Lontoo: Bristol Classical Press.
- Marcuse, Herbert. 1966. *One-dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston: Beacon Press.
- Niiniluoto, Ilkka. 1984. *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka. 2003. *Totuuden rakastaminen: tieteenfilosofisia esseitä*. Helsinki: Otava.
- Noponen, Niko. 2011. Käytännöistä vieraantuminen kapitalistisessa yhteiskunnassa: Alasdair MacIntyren marxilais-aristoteelinen politiikan tiede. *Tiede & Edistys* 36:1, 33-63.
- Patomäki, Heikki. 2005. *Yliopisto Oyj: tulosjohtamisen ongelmat – ja vaihtoehto*. Helsinki: Gaudeamus.
- Piaget, Jean. 1988. *Lapsi maailmansa rakentajana: kuusi esseettä lapsen kehityksestä*. Porvoo: WSOY.
- Piaget, Jean. 1997. *The Moral Judgment of the Child*. New York: Free Press.
- Rehtorien neuvosto. 2010. Julkaisujen laadunarvioinnin kehittäminen. Suomen yliopistojen rehtorien neuvoston työryhmän ehdotus. http://www.ctors-council.helsinki.fi/raportit_ja_julkaisut/Julkaisujen_laadunarviointi.pdf.
- Rescher, Nicholas. 1993. *Pluralism: Against the Demand for Consensus*. Oxford: Clarendon Press.
- Shumer, S. M. 1979. Machiavelli: Republican Politics and Its Corruption. *Political Theory* 7:1, 5-34.
- Sylvan, David. 1991. The Qualitative-Quantitative Distinction in Political Science. *Poetics Today* 12:2, 267-286.
- Von Wight, Georg Henrik. 1987. *Tiede ja ihmisjärki*. Helsinki: Otava.

VIITTEET

- ¹ Sitaatit olen poiminut julkaisufoorumin sivuilta <http://www.tsv.fi/julkaisufoorumi/index.html> syyskuussa 2011.
- ² ”...ne tutkimuksen tehostamispyrkimykset, jotka saavat ilmaisunsa mm. joidenkin tahojen kollektiivisissa laadunarvioinneissa, edistävät sellaista tieteen ”virtaviivaistumista”, joka ei ole sen omassa intressissä. [...] tieteen kollektiivinen laadunarviointi ei hevin voi saada aikaan muuta kuin ortodoksian vahvistumista” (von Wright 1987, 119).
- ³ Varoja myönnetään ensisijaisesti sellaisiin uusiin verkostoihin kuin Helsingin yliopistossa toimiva HEGOM (Higher Education Governance and Management), jotka ottavat teknologisen rationaliteetin mukaiset viimeisimmät muototeoriat ja -käsitteet annettuna lähtökohtana ja ajavat lisäaudistuksia niiden pohjalta, sen sijaan, että pyrkisivät käyttämään kriittistä järkeä niiden teorioiden koettelemiseen ja systemaattiseen käsitteelliseen työhön.
- ⁴ Kukaan ei tietääkseni ole esittänyt yliopiston, sairaalan, armeijan tai sosiaaliviraston panos/tuotos-funktiolle mitään erityistä matemaattista muotoa tai kunnolla edes täsmäntänyt, minkä muuttujien funktiosta on kyse. Kun varsinaisia asioita on mahdotonta määramittaistaa – esimerkiksi oppimista, terveyttä, turvallisuutta, hyvinvointia – niin tarvitaan korvikkeita eli helpommin näköisesti mitattavia tuotoksia, joiden arvo päätetään hallinnollisesti. Tämä johtaa tyypilliseen keskitetyn suunnittelutalouden ongelmiin eli määramittaistetun näennäiskorvikkeen ylituotantoon itse varsinaisen sisällöllisen asian kustannuksella.
- ⁵ Tämä tieto on peräisin Tuomas Forsbergilta, jonka tutkimusavustaja selvitti eri yliopistojen valtio-opin tutkintovaatimusten kirjamäärien muutokset. Periodisoinnin myötä myös luentokurssit ovat lyhentyneet. Ennen luentokurssi oli 12 luentokertaa ja tentti, nykyisin 7–10 kertaa, johon saattaa jo sisältyä myös tentti.